

Агафонова А. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ АНТРОПОЗОРІЄНТОВАНИХ КАТЕГОРІЙНИХ ВЕЛИЧИН В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті порушено проблему понятійно-термінологічної бази антропоорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі.

Ключові слова: епістолярний дискурс, образ автора, авторська модальність, авторська інтенція, авторизація.

Постановка проблеми. В основі антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ перебувають концептуальні співвідношення мовної системи й авторської модальності, адже в центрі комунікативної мовної концепції завжди була й залишається людина, котра сприймає та осмислює світ, формує і структурує своє повідомлення про нього. Вияв позиції мовця – творця конкретного висловлення – одне з основних завдань сучасної антропоорієнтованої лінгвістичної парадигми.

Для нашого дослідження важливим є аналіз різних антропоорієнтованих категорійних величин. Як відомо, основне ядро будови мови, яке відображає специфіку зв'язку мови та мислення, типологічні параметри окремих мов, а також суб'єктивні чинники творення мовленнєвих структур, становить система категорій. Низка категорійних величин, що ними оперуємо, належить до визначальних мовних субстанцій, які мають амбівалентний характер, з одного боку – світ людського буття, з іншого – способи й засоби реалізації цього світу мовними засобами.

Актуальність дослідження визначається недостатнім вивченням проблеми антропоцентризму епістолярного дискурсу, необхідністю розробки комплексних підходів до аналізу мовних явищ усередині епістолярного тексту, що зумовлені насамперед суб'єктивними чинниками, а також необхідністю систематизації мовних засобів, які формують антропоорієнтовані категорійні величини, притаманні структурі епістолярного дискурсу.

Останнім часом зростає інтерес лінгвістів до дослідження епістолярію письменників. Ця тенденція зумовлена тим, що залучення епістолярної спадщини до мовного аналізу допомагає дослідникам глибше збагнути світогляд конкретних письменників, чинники, які його формували: особисті вподобання, сімейні стосунки, оточення, віяння епохи тощо.

Важливим аспектом вивчення епістолярію є аналіз категорії образу автора епістолярного тексту, яка представлена в монографічному дослідженні «Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської [1]. Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленець [2], В. Грешука [3], С. Шабат-Савки [4], С. Богдан [5], Г. Мазохи [6], М. Сірого [7], а також кандидатські дослідження Н. Павлика [8], А. Найруліна [9], І. Черкез [10].

Численні дослідження порушують також соціокультурні аспекти епістолярних текстів, їх аналіз в історичному зрізі, особливості слововживання, вияву етикетних формул в епістоляр-

ному дискурсі, вивчення епістолярних текстів як відображення творчої особистості письменника, лінгвостилістичні аспекти їх дослідження.

Мета статті – визначити понятійно-термінологічну базу антропоорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі, що виражаються такими категоріями, як «образ автора», «авторська модальність», «авторська інтенція», «авторизація».

Виклад основного матеріалу дослідження. Антропоорієнтовані категорійні величини є одними з провідних категорій епістолярного дискурсу, визначають своєрідність його змісту, структурних, композиційних, стилістичних і функціональних характеристик. До аналізу вналежено ті категорійні величини, що мають чітку антропоорієнтованість, а саме: «образ автора», «авторська модальність», «авторизація», «авторська інтенція» тощо.

Проблема *образу автора*, що зародилася в 20-ті роки ХХ століття, у центр будь-якого тексту/дискурсу виокремила творця мовного/мовленнєвого продукту, оскільки це та цементувальна сила, що пов'язує всі стилісові засоби мови в цілісну словесно-художню систему. Образ автора є внутрішнім стрижнем, навколо якого ґрунтується вся лінгвостилістична система тексту.

Дослідженню проблеми образу автора присвячено лінгвістичні праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. У різних дослідників ця категорія тлумачиться під різними назвами. Так, у трактуванні Г. Винокура ця лінгвістична текстова категорія отримала назву «літературна особистість письменника» [11]; Ю. Караулов досліджує її як «цілісний образ автора» [12]; Н. Сокологуб зазначає цю категорію як «мовний світ письменника» [13]; М. Крупа називає її власне «образ автора» і тлумачить як категорію комплексного дослідження мови художнього твору [14].

В. Одинцов так уточнює тонкощі термінологічних розбіжностей: образ автора й автор (як історико-літературна особистість) – поняття співвідносні, але не тотожні. Про образ автора йдеться не лише тоді, коли оповідь ведеться «від автора», не лише тоді, коли образ автора виступає в різноманітних комбінаціях з образами оповідача та персонажів, а й тоді, коли автор намагається сховатися, зникнути, тобто тоді, коли оповідь ведеться об'єктивно або від першої особи, від героя твору. Образ автора втілюється у формах співвіднесення монологу й діалогу, у специфіці оповіді, зміні типів мовлення, в експресивно-стилістичних особливостях, а також в окремих судженнях і визначеннях, що виходять за межі образу героя, за історико-культурні, характерологічні, мовні межі [15]. Саме ці принципи стали основними в розробці теорії образу автора у працях В. Виноградова та його послідовників.

В українському мовознавстві вирізняються праці Ю. Шевельова, який розвинув теорію цілісного образу митця як засобу комплексного дослідження мови художнього твору, увівши до неї нові структурні елементи. Учений запропонував підхід, універсальний як для літературознавчих, так і для мовознавчих ракурсів, тобто мовний образ автора є комплексним дослідженням тексту, у зв'язку з чим твір варто розглядати як акт словесного спілкування автора з читачем. Дослідник увів термін «цілісний образ митця», який реалізує принципи широкого історико-філологічного контексту особи автора, передбачає вивчення позатекстових чинників його світосприйняття [16].

Мовний образ автора слугує категоріальною об'єднуючою одиницею тексту, що формують соціальні чинники, виховання, освіта, генетичні особливості мовця, естетичний світогляд і передають своєрідні мовно-образні засоби, жанрові й стилістичні особливості тексту, того чи того дискурсу.

Увага до категорії образу автора значно зросла з виникненням комунікативної лінгвістики, коли до тексту почали підходити як до реалізації функціонально-смыслових типів мовлення. В аспекті комунікативної лінгвістики та психолінгвістики образ автора набуває характерних рис власне мовної структури.

У сучасній комунікативній лінгвістиці тексту вивчається мовна й концептуальна картини світу автора; багатоаспектні вияви образу автора в структурі, семантиці та прагматиці тексту; своєрідність текстових асоціацій і регулятивних структур, які організовують пізнавальну діяльність читача.

Категорію «образ автора» на сьогодні витлумачують як конструктивний принцип мовленнєвого акту, як реальний об'єкт, реальний мовний матеріал, який характеризується композиційно-естетичним принципом організації словесної форми.

Можемо констатувати, що синкретична категорія образу автора інтегрує на рівні мовної структури змістовий і формальний плани стильової єдності. За лінгвістичними властивостями ця категорія зливається, по суті, із загальномовною категорією суб'єктивності, уособлюючи свідомість індивіда, який сприймає і відтворює. У центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту, зокрема й епістолярного, перебуває авторська свідомість суб'єкта, яка визначає зміст і словесне оформлення його з проекцією на певне сприйняття.

Отже, категорія образу автора входить до комплексу засобів суб'єктивної модальності. У зв'язку з цим у коло нашого дослідження потрапляє категорія *авторської модальності*. У лінгвістиці немає конкретного визначення авторської модальності, є лише загальні зауваження про сутність цієї категорії.

Репрезентуючи погляд того чи того автора, модальність є пронизуючою текстовою категорією, яка реалізується не одномоментно, а через поступове накопичення таких сигналів авторської модальності, як емоційна й оцінна лексика, афективний синтаксис, граматичний, лексичний вияв автора.

Відповідно до логіки викладеного, кваліфікуючи авторську модальність як обов'язкову категорію тексту (у нашому разі епістолярного), вважаємо, що потрібно розглядати цю категорію передовсім як текстову, таку, що реалізує ставлення мовця до дійсності, і таку, яка пов'язана з особистісним оцінюванням автором предмета опису. Це, власне, та категорія, що слугує репрезентацією авторського «я» й відображає в мовленнєвому висловленні авторську свідомість.

У зв'язку з цим маємо підстави вважати, що мова епістолярного дискурсу повністю «модалізована», оскільки вона «видає» автора, хоче він того чи не хоче.

Отже, авторська модальність – це різновид суб'єктивної модальності, який увиразнює позитивне чи негативне оцінне сприйняття суб'єкта й виражається лексичними засобами (емоційно-оцінними лексемами), словотвірними засобами (афіксами суб'єктивної оцінки), а також засобами афективного синтаксису (повторами, інверсіями, неповнотою фрази тощо), інтонацією.

У тісному зв'язку з категоріями образу автора та авторської модальності перебуває категорія *авторизації*, тобто суб'єктивне сприйняття довкілля й реалізація його в мовленнєвій діяльності. Ця категорія тлумачиться синтаксистами як полісуб'єктне ускладнення конструкції речення вказівкою на «автора» оцінки, сприйняття, мовлення-думки [17].

Авторизація є виявом *категорій авторської інтенції*, що об'єднує схарактеризовані вище антропозорієнтовані категорійні величини. Саме тому для нашого дослідження важливим є аналіз категорії *авторизованої інтенції*, що її в сучасних лінгвістичних студіях кваліфікують як таку, що вводить модус суб'єктивних смислів автора, указує на додаткове джерело інформації, апеляцію мовця до осіб, які не беруть безпосередньої участі в процесі спілкування, проте їхній досвід, спостереження є важливими для успішного плину комунікації. У зв'язку з цим важливим для нашого дослідження буде аналіз так званих «*я-висловлень*», що формують *я-інтенцію* епістолярного дискурсу – категорію, яка, на думку С. Шабат-Савки, виражає апеляцію адресанта до адресата з метою поінформувати про щось, увести в коло певних подій, передати емоційний стан, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності, загалом суб'єктивний пласт індивідуальних одкровенень [4].

Усі антропозорієнтовані категорійні величини мають у своєму витлумаченні чітку вказівку на автора конкретного висловлення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне оперувати поняттям «*мовна особистість автора епістолярного дискурсу*», під якою розуміємо автора епістолярних текстів – писемних творів, яким притаманна яскраво виражена жанрово-стильова специфіка і які розглядаємо як вербальне ядро епістолярного дискурсу. Ця особистість в епістолярній текстовій комунікації здійснює міжособистісну й соціальну взаємодію з адресатами в умовах дистанційованої в часі та просторі комунікації. Епістолярна мовна особистість є самобутньою категорією епістолярного дискурсу, оскільки мовне вираження авторської індивідуальності як адресанта літературного тексту маніфестує зовсім інші сторони його мовної особистості в епістолярному тексті.

Епістолярій, що вирізняється тематичною, композиційною й стилістичною своєрідністю, комплексом культурно значущих особливостей, може бути кваліфікований як комплексний жанр авторського стилю та певного типу дискурсу. *Дискурс* у сучасних лінгвістичних студіях вивчається в трьох аспектах. По-перше, як одиниця спілкування, більша за речення, у якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки. По-друге, під дискурсом розуміють висловлення як безпосередню мовну діяльність, що реалізується в конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. По-третє, дискурс розглядають як текст (письмовий чи усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; вивчають у широкому контексті його творення й сприймання, тобто як комплексну одиницю мовлення, що відбиває національно-куль-

турні, соціальні, психічні умови авторської мовотворчості. У цьому аспекті дискурс потребує виходу у сферу прагмалінгвістики, залучення позамовних чинників, які мотивують те чи те прочитання тексту [18].

У руслі нашого дослідження *епістолярний дискурс* визначаємо як сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть одна й та сама мовна особистість автора, які аналізуємо в єдності лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів текстотворення.

Основними одиницями дослідження слугують *епістоляризми* – особливі слова та сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповоротну авторську індивідуальність епістолярного дискурсу.

Висновки. Епістолярна спадщина є багатим матеріалом для обґрунтування антропоцентричної концепції мови. Понятійно-термінологічна база антропоорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі виражається такими категоріями, як «образ автора», «авторська модальність», «авторизація», «авторська інтенція». Подальші розробки цієї проблеми поглиблюють знання про антропоцентричну парадигму досліджень української лінгвістики, про змістовий потенціал різноманітних мовних одиниць, що генерують і вербалізують низку авторських інтенцій епістолярного дискурсу, посприяють розвитку окремих теоретичних положень антропоцентричної парадигми дослідження мовних явищ, теорії мовленнєвої діяльності, послугують підґрунтям для подальших лінгвістичних студій із комунікативної лінгвістики й теорії дискурсу.

Література:

1. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К., 2001. – 300 с.
2. Ленець К.В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К.В. Ленець, М.М. Пильнський // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.
3. Грещук В. Лінгвістичний аспект листування / В. Грещук // Василь Стефаник – художник слова. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – С. 165–176.
4. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації / С.Т. Шабат-Савка // Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія]. – Чернівці : Букрек, 2014. – С. 301–309.
5. Богдан С. Лист як особливий вид комунікативної діяльності / С. Богдан // Проблемні питання синтаксису. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 157–163.
6. Мазоха Г.С. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію / Г.С. Мазоха // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 2 (1). – С. 152–161.
7. Сірий М. Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови / М. Сірий // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 37–42.
8. Павлик Н.В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н.В. Павлик ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
9. Найрулін А.О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.О. Найрулін ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2005. – 19 с.
10. Черкез І.Б. Українська мова в епістолярних текстах кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І.Б. Черкез ; Чернівецький. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 19 с.
11. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку / Г.О. Винокур. – М., 1959. – С. 229–259.
12. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
13. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеси Гончара / Н.М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 149 с.
14. Крупа М.П. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської : [монографія] / М.П. Крупа ; Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова», Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка (Лабораторія «Лінгвіст. аналіз худож. тексту»). – К. : Рідна мова, 1998. – 140 с.
15. Одинцов В. О языке художественной прозы. Повествование и диалог / В. Одинцов. – М. : Наука, 1973. – 106 с.
16. Шерех Ю. Третя сторожа: література, мистецтво, ідеології / Ю. Шерех. – К. : Основи, 1993. – 590 с.
17. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова ; отв. ред. Ю.Н. Караулов ; АН СССР, Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1988. – 439 с.
18. Єрмоленко С.Я. Дискурс / С.Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 142–143.

Агафонова А. Н. Терминологическое соотношение антропоориентированных категориальных величин в эпистолярном дискурсе

Аннотация. В статье затронута проблема понятийно-терминологической базы антропоориентированных категориальных величин в эпистолярном дискурсе.

Ключевые слова: эпистолярный дискурс, образ автора, авторская модальность, авторская интенция, авторизация.

Agafonova A. The terminological correlation of the anthropologically oriented categorical capacities in the epistolary discourse

Summary. The article under discussion deals with the problem of the notion-terminological basis of the anthropologically oriented capacities in the epistolary discourse.

Key words: epistolary discourse, author's image, author's modality, author's intention, authorization.